

OCJENE I PRIKAZI

I. Voje, KREDITNA TRGOVINA U SREDNJOVJEKOVNOM DUBROVNIKU, ANU BiH, djela knj. 49. odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo 1976 (390)

O veoma interesantnom pitanju kome je do sada vrlo malo posvećivana pažnja od strane istoriografije, koja se bavi problemima naše srednjovjekovne istorije, govori se u najnovijoj knjizi Ignacija Voje: *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Do sada je ovo pitanje u istoriografiji bilo zastupljeno samo usput, i to u okviru drugih tema. Ovaj rad I. Voje je prvi uspješan pokušaj sveobuhvatne analize kreditne trgovine Dubrovnika u srednjem vijeku. Rad je veoma značajan za ekonomsku istoriju Dubrovnika i njegove trgovačke veze sa zaleđem i prekomorskim zemljama. Opisom kreditne trgovine autor je nastojao da pokaže sveukupan promet i obim poslovanja u raznim vremenskim razdobljima. Da bi pružio analizu ove vrlo interesantne teme, autor je morao temeljito istražiti i obraditi pojedine arhivske serije Dubrovačkog arhiva, posebno kada je riječ o seriji: *Debita Notariae*. Korišćenje bogate arhivske građe ove i drugih serija spomenutog arhiva daju ovom radu još veću vrijednost. Osim toga, autor je morao konsultovati veoma bogatu literaturu kako domaću, tako i stranu koja tretira ovaj problem.

Cijela knjiga je podijeljena na četiri velika poglavlja:

- ocjena i diplomatska analiza izvora
- organizacija kreditne trgovine
- obim i vrednost kreditne trgovine
- tekstilni proizvodi u dubrovačkoj kreditnoj trgovini

Pored spomenutih poglavlja koji prostorno zauzimaju podjednako mjesta u ovoj knjizi, tu su još: rezime na njemačkom, zaključak na srpskohrvatskom jeziku, spisak izvora i literature, registar (ličnih imena i geografskih pojmova), te velik broj tabelarnih priloga.

U prvom poglavlju data je analiza korištene arhivske građe. U cijelosti je pregledana i izanalizirana serija *Debita notariae*, koja je prilično brojna (ima oko 60 volumena), a tu su i druge knjige zaduženja koje su inače zalutale u neke druge serije. Autor sam napominje, da nije uspio i sistematski istražiti sve knjige zaduženja, nego je za pojedine serije i knjige uzeo najvažniju građu, kroz koju je pokušao pokazati aktivnosti trgovaca iz zaleđa koji su kao dužnici Dubrovčana sudjelovali u kreditnoj trgovini.

Analizom u prvom redu *Debita*, kao najzastupljenije serije u kreditnoj trgovini, autor daje neke veoma zanimljive podatke vezane za dubrovačku kancelariju i njenu službu. Spomenute serije obradili su notari koji su radili u Dubrovačkoj kancelariji, i to od prve očuvane knjige zaduženja koju je pisao notar Tomazino de Severe, a koja datira iz 1282. godine. Spomenuti notar je zadužnice pisao u još jednu seriju Dubrovačkog arhiva, u *Diversa Cancellariae*. On se smatra prvim svjetovnim notarom u Dubrovniku. Pori-jeklom je iz Lombardije i radio je kao službenik Dubrovačke kancelarije.

U Dubrovniku je bila zavedena praksa da se svi kreditni ugovori koji su premašivali poslovne vrijednosti od 10 perpera, moraju pismeno zaključiti. Takva praksa je zavedena 1275. godine. U toku 1248. godine službu notara preuzima Ivan Prodančić, dok je Tomazino i dalje zadržao resor kancelara, radeći kao kancelar sve do 1286. godine, kada je i umro. Naslijedio ga je Aco Jacobi de Titulo, a Ivana Prodančića je 1296. godine na položaju notara naslijedio Andrija Benešić.

Postavlja se pitanje zašto se paralelno s notarskim ispravama, upisuje zaduženje i u kancelarijske knjige. Odgovore na ovo pitanje autor preuzima od Jelene Cvejić, koja spominje da se pri upisu navodi da je dužnik primio izvjesnu sumu novca, i da je dužan da je u predviđenom roku vrati. Upis je zadržavao uslove i rokove vraćanja duga, a katkada i kazne. Kod drugog načina upisivanja, dužnik samo obećava vratiti pozajmljeni novac u određenom roku. U ovom drugom slučaju ne postoje odredbe o zateznim kamata.

Jedan od posljednjih domaćih notara koji je radio te poslove u Dubrovniku bio je sveštenik Andrija Benešić. Nakon njegove smrti, te poslove obavljaju isključivo stranci. Poslove notara obavljao je Andrija Benešić do 1324. godine, kada ga nasljeđuje Johanis de Finis. Serija zadužnica u kojoj je notar Johanis de Finis upisivao zaduženja nosi naslov *Aptagi*, ali se zadužnice nastavljaju upisivati i u seriju *Debita Notariae* s knjigom broj dva. Izvjesno vrijeme poslije ovoga notara radio je u Dubrovačkoj kancelariji Johanis de Bergamo, zatim notar Soffredus, Francischo de Archo i Theodorus Scolmafogia.

Kad je riječ o sadržaju najzastupljenije serije u ovom radu (*Debita Notarie*), u različitim vremenskim periodima on je bio različit. Tu su u prvom redu zadužnice, kreditni ugovori o mirazu, ugovori o dugovima koji se uzimaju na zalag, ugovori o trgovačkim društvima, o primanju depozita, o diobi zaostavštine među nasljednicima i jedan broj ugovora koji se odnose na trgovinu žitom i solju. Sadržaj je zavisio, dobrim dijelom, i od samog

notara. Tako, na primjer, notar Johanes de Finis osim stvari koje su vezane za kreditno poslovanje, unosi i ugovore koji bi po svom sadržaju spadali u seriju *Diversa Notariae*, na primjer, potvrde o preuzimanju trgovačke robe, ugovore o zanatu, ugovore o ispaši stoke, o prodaji žita, o davanju zemlje u zakup na obradu, o imenovanju prokuratora, ugovore o diobi zaostavštine i drugo.

Notar Soffredus uvodi definitivno u praksu Dubrovačke kancelarije da se svi ugovori o kreditnim poslovima upisuju u jednu seriju, i to u *Debita Notariae*. Toga su se striktno pridržavali i njegovi nasljednici. U prvom poglavlju autor ove knjige daje analizu materijala kojim se služe notari Dubrovačke kancelarije. Sve do 1437. godine knjige su pisane uglavnom na papiru, a nakon te godine na pergamentu.

Osim zvaničnih knjiga koje su rađene u Dubrovačkoj kancelariji, tamošnji trgovci su vodili svoje privatne knjige o poslovanju. U njima su najčešće upisivana imena dužnika i visina potraživanja. U Dubrovniku su ovakve privatne knjige bile u upotrebi već potkraj XIII stoljeća. Do danas se, na žalost, sačuvao veoma mali broj privatnih trgovačkih knjiga. Od posebnog su značaja one koje je publikovao M. Dinić,¹⁾ a odnose se na trgovačku aktivnost Mihajla Lukarevića, te trgovačka knjiga braće Kabužića koju je obradila D. Kovačević-Kojić.²⁾

Posebno mjesto u analizi izvora dato je poslovnim knjigama trgovačkih društava koja se spominju u XIV stoljeću. Ortaci u trgovačkim društvima vodili su posebne trgovačke knjige u koje su unosili imena svojih dužnika kojima su davali robu na kredit. To su činili radi bolje kontrole i evidencije svojih dužnika.

Formulari zadužnica i unutrašnja struktura poznati su na osnovu serije *Debita Notariae*, čije faksimile autor u velikom broju donosi u svojoj knjizi. U ovom dijelu knjige riječ je i o notarskoj tehnici. I pored činjenice da je tokom vremena dolazilo do promjene u formularu zadužnice, osnovni tekst obligacije dužnika ostao je gotovo nepromijenjen tokom cijelog srednjeg vijeka. Izmjena bitnih dijelova kreditne isprave ili ukidanje nekih njenih formula ostali su u kompetenciji Velikog vijeća. Tekst zadužnice ostao je jedinstven, koncizan, i bez uobičajenih opterećenja. Ovakva konciznost kreditne isprave bila je odraz praktičnosti i realnosti.

Autor se ovdje nije osvrtao na diplomatsku obradu formulara zadužnice, nagovještavajući da će o tom pitanju raspravljati u posebnoj raspravi.

U nešto manjoj mjeri data je analiza i drugih korištenih serija u izradi ove sinteze, a u kojima se mogu sresti kreditne isprave i zadužnice. Tako, na primjer, autor daje podatke i o serijama kao što su: *Reformationes, Aptagi, Diversa Cancellariae Testamenta*.

Kreditna isprava u poslovnom životu srednjovjekovnog Dubrovnika imala je vanredan značaj i služila je za razne transakcije. Otuda se u knjizi, s mnogo više pažnje, pristupa praktičnoj upotrebi raznih oblika kreditne trgovine u svakodnevnom životu. Kreditna trgovina u Dubrovniku je obuhva-

1) M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva I*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost SANU, knj. 17, Beograd 1957.

2) D. Kovačević-Kojić, *Trgovačka knjiga Nikole i Luke Kabužića*, Istorijski pregled I, Beograd 1954, 46—48.

tila gotovo sve društvene slojeve počev od vlastele, preko trgovaca, kako krupnih, tako i sitnih, do zanatlija i seljaka, pa čak i najnižih slojeva gradskog stanovništva koji sudjeluju u trgovini sa samo nekoliko perpera obrtnog kapitala.

Praveći zadužnice, vjerovnici bi dolazili kod notara u kancelariju da ga obavijeste o svojim namjerama. Pogodivši se o svim uslovima i detaljima u prisustvu svjedoka, notar bi pristupio upisivanju ugovora u svoj protokol. Ovom činu morali su biti prisutni svi partneri (vjerovnik, dužnik i njihovi prokurator). Kad je riječ o samoj zadužnici, odnosno njenom tekstu, upisivano je najprije ime dužnika, zatim njegova izjava o obligaciji. Dužnik je mogao dobiti kredita u onolikom iznosu koliko je mogao pokriti njegov imetak svojom vrijednošću. To je bila stvarna garancija za vjerovnika da će mu dug biti vraćen. U slučaju insolventnosti dužnika, vjerovnik je mogao prodati njegovu imovinu, i tako naplatiti dug. Kod obligacije najčešće se spominju u zadužnicama nekretnine, kao što su, na primjer, kuća, vinograd i lađa, a katkada se mogu sresti i takvi slučajevi gdje se kao zalog spominje i sama plaća. Iz svega ovoga proizlazi da je za dobivanje kredita imovina dužnika predstavljala dovoljnu garanciju. U slučaju da dužnik nije imao ovakvu garanciju, ili nije bio dovoljno poznat u poslovnom svijetu, kredit je mogao dobiti samo na osnovu jemstva.

Prokurator, kao zastupnik dužnika, javlja se u kreditnoj trgovini tek negdje tridesetih godina četrnaestog stoljeća. Oni su za trgovca nabavljali i preuzimali robu i slali je tamo gdje se on nalazio. U njegovo ime mogao je prokurator izmiriti dugove, voditi parnicu, sklapati ugovore i praviti dugove. On je omogućavao tako nesmetano trgovanje na većim udaljenostima, pa je na taj način bilo nepotrebno vraćanje trgovca u Dubrovnik i natrag. Punomoć u vezi s prokuratorovom funkcijom sačinjena je kod notara i sve to je unošeno u posebnu arhivsku seriju koja nosi naziv *Procurae notariae*. Kod sklapanja kreditnog ugovora prokurator je morao notar pokazati ugovor o »procuri« (zastupništvu). Jedan trgovac je mogao imati više prokuratora koji su, umjesto njega, obavljali različite poslove i uzimali zajmove.

Jedan od sastavnih dijelova kreditne isprave predstavlja i rok vraćanja kredita. Ovom pitanju autor poklanja prilično veliku pažnju u svojoj knjizi. Na to ga je, po svemu sudeći, navela veoma bogata izvorna građa koja je mogla dati odgovor na pitanje kako je vraćan dug i kako je vjerovnik uživao svoja potraživanja? Rokovi isplate kretali su se u najvećem broju slučajeva od jednog do šest mjeseci, a bilo je primjera kada je taj rok iznosio i godinu dana. U trinaestom stoljeću rok je određivan prema većim crkvenim svetkovinama. Termin plaćanja duga bio je vezan za trgovačko putovanje dužnika. Dužnik se obavezivao da će potraživanje izmiriti do povratka s putovanja.

Kredit su dužnici mogli vraćati u ratama. Dio zajma su dužnici isplaćivali prilikom pojedinih svetkovina, a moglo je biti i u sedmičnim ili mjesečnim ratama. Rate su mogle biti podjednake, a također i različite (jedna manja, a druga veća). U slučaju da dužnik izostane s isplatom jedne rate, ili se ne pridržava termina vraćanja prema uzetim obavezama, morao je odmah isplatiti sveukupna potraživanja vjerovniku. Bilo je i takvih slučajeva kada bi dužnik izmiriti sva potraživanja i prije isteka predviđenog termina isplate u ratama. Nisu rijetki slučajevi da dužnici vraćaju dug ustupanjem

kirije od kuće ili dućana ili da kuću ustupe na uživanje na izvjesno vrijeme zbog duga. Vraćanje duga u petnaestom stoljeću se vršilo posredstvom mjenice. One, istina nisu bile u upotrebi u domaćem novčanom prometu. Upotrebljavale su se samo u trgovačkim poslovima sa stranim zemljama.

U vezi s potraživanjem duga, dubrovačko zakonodavstvo pružalo je vjerovniku dosta mogućnosti da primora dužnika na isplatu duga. Zakon je u velikoj mjeri štitiio vjerovnika i njegova prava. Postojala je u zadužnici posebna formula u vezi sa sudskim postupkom. Od posebnog je značaja za dužnika bila ona varijanta formulara koja je davala pravo vjerovniku da može svog dužnika pozvati na sud u Dubrovnik ili pred sud u bilo koje drugo mjesto.

Kreditni poslovi u Dubrovniku su bili nerazdvojno povezani s uzimanjem kamata. I pored činjenice da se Dubrovačka vlada odlučno borila protiv lihve, trgovci su vješto sakrivali dohotke do kojih su dolazili na osnovu uzimanja kamata kod kreditnih poslova. U cilju sprečavanja ove pojave izdat je u Dubrovniku 1278. godine zakon o zabrani davanja novca uz kamate. Učinjeno je to sa namjerom da se zaštiti siromašno pučanstvo koje se izričito spominje u tom zakonu. I sama crkva je pokušavala stati na kraj lihvi zabranjujući davanje kredita uz kamatu, uz određene prijetnje kazni, kao što su, na primjer, uskraćivanje pričesti i sahrana po crkvenom obredu, a pribjegavala je i prijetnji ekskomunikacije. Sve ove prijetnje i eventualne kazne nisu imale uspjeha, jer vidimo da se nešto kasnije (sredinom četrnaestoga stoljeća) u Velikom vijeću spominju penali. I sama Dubrovačka komuna je raspisivala zajmove i njime isplaćivala Svetodmitarski i Stonski dohodak srpskim i bosanskim vladarima, dajući različite kamate na pozajmljeni novac. Visina kamate se najčešće kretala od 10% do 12%. Kod uzimanja zajmova spominju se i zatezne kamate koje su bile nešto više od običnih i kretale su se i do 20%. Za ovu vrstu kamata upotrebljavani su u Dubrovniku razni termini: »poena« i »usura«, a izrazi za prave kamate glasili su: interesse, damnun i expensa. Vrlo teško je autoru bilo utvrditi kako su se penali obračunavali i kojim postupkom su vjerovnici mogli naplatiti kamate. Sve vrste kamata, pa samim tim i zatezne, bile su dužniku veliki teret zbog koga je on morao vrlo često padati pod stečaj.

Treće poglavlje ove knjige bavi se analizom obima i vrijednosti kreditne trgovine. Autor se nije mogao baviti detaljnom analizom ovog problema, jer bi to bilo preobiman posao, s obzirom na to da samo za petnaesto stoljeće u kreditnoj trgovini Dubrovčana i Bosanaca ima vrlo mnogo izvorne građe u Dubrovačkom arhivu da bi se mogla samo za to razdoblje napraviti jedna posebna sinteza, što je dobrim dijelom i uradila D. Kovačević u radu: »Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni«.3) I ovako je autor dao izvjesnu analizu ekonomskih veza Dubrovačke Republike sa zemljama balkanskog zaleđa, uzimajući u obzir samo neka karakteristična vremenska razdoblja. Njih obrađuje s posebnim osvrtom na vanjsku i unutrašnju političku situaciju, zatim daje analizu načina kreditiranja i strukturu vjerovnika i dužnika. U različitim vremenskim razdobljima proanaliziran je pad

3) D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Naučno društvo NR BiH, Djela knj. 18, odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo 1961.

i porast vrijednosti kreditne trgovine. Autor je obim i vrijednost kreditne trgovine podijelio na sedam vremenskih razdoblja koja su poređana sljedećim redosljedom:

- razdoblje od 1282. do 1313. godine
- razdoblje od 1330. do 1339. godine
- razdoblje od 1352. do 1364. godine
- razdoblje od 1368. do 1395. godine
- razdoblje od 1401. do 1405. godine
- razdoblje od 1418. do 1449. godine
- razdoblje od 1450. do 1500. godine

Za svako od ovih vremenskih razdoblja dati su politički i ekonomski uslovi koji su uticali na kreditnu trgovinu. Kad je riječ o strukturi vjerovnika i dužnika za ovo prvo vremensko razdoblje, uočljivo je da je najveći udio vlastele bio u kreditnoj trgovini, i u procentima njihov udio iznosi od 67,46% do 88% po pojedinim godinama. Struktura dužnika mnogo je šarolikija od strukture vjerovnika. Potkraj trinaestog stoljeća ne spominju se trgovci, dužnici iz balkanskog zaleđa. Tek negdje oko 1300 godine javljaju se prvi trgovci, dužnici iz Srbije.

Za drugo razdoblje, kad je riječ o strukturi vjerovnika, primjećuje se najveći broj vlasteoskih rodova koji se javljaju kao vjerovnici. Od stranaca u kreditnoj trgovini najviše se mogu sresti Mlečani, a zatim Firentinci i Ankonitanci, a od domaćih ljudi iz unutrašnjosti kao dužnici najčešće se spominju trgovci iz Srbije. U uskoj je vezi to bilo s jačanjem Srbije u vrijeme Dušana kada počinje i razvoj rudnika. Slična situacija je bila karakteristična i za treće razdoblje koje se ovdje spominje. Jedino što se može primijetiti jeste to da se među dužnicima sada počinju javljati pučani i zanatlije.

U četvrtom razdoblju (1368—1395) koje je karakteristično po nesređenim prilikama u Srbiji i usponu Bosne dolazi do jačeg razvoja kreditne trgovine s Bosancima koji se u sve većem broju javljaju kao dužnici. Među dužnicima iz Bosne sve češće se javljaju ljudi s kraljevskog dvora. Tu su i kraljevi protovestijari: prezbiter Ratko, Tripe Buća i Žore Bogšić. Kao dužnici kod Dubrovčana i dalje se javljaju trgovci iz Srbije. Početkom petnaestog stoljeća trgovaca iz Srbije kao dužnika je sve manje, ali zato raste broj Bosanaca kao dužnika koji sudjeluju u kreditnoj trgovini s Dubrovčanima. Uprkos zategnutim odnosima Dubrovačke Republike i kralja Ostoje, kreditna trgovina između bosanskih trgovaca i Dubrovčana postaje sve intenzivnija.

Nešto obimnija kreditna trgovina može se pratiti tek od 1418. godine (u pretposljednem razdoblju koje autor navodi). To je period poboljšanja političkih i ekonomskih prilika u Dubrovniku i njegovom susjedstvu. Mali zastoj je nastupio jedino u vrijeme rata s Radosavom Pavlovićem (1430—1433), da bi odmah po okončanju konavoskog rata obim kreditne trgovine naglo porastao. Struktura vjerovnika i dužnika se u ovom razdoblju bitno mijenja. Udio vlastele se smanjuje, a povećava se uloga stranaca. Najbrojniji učesnici u kreditnoj trgovini su zanatlije, i to proizvođači sukna. Broj dužnika je u stalnom porastu i registrirani su najviše iz redova zanatlija, i to obučara.

Do najobimnijeg razvoja kreditne trgovine dolazi u posljednjem razdoblju (1450—1500. godine). Ni česti ratovi koji se vode u balkanskom zaleđu i prisutnost Turaka nisu mogli zaustaviti razvoj kreditne trgovine. Turci su svojom prisutnošću u dubrovačkom susjedstvu kočili njen razvoj, posebno zavođenjem novih i novih carina pred samim Dubrovnikom. Za ovaj posljednji period od posebnog je značaja opticaj robe između Dubrovnika i Bosne. Naglo raste iznos sveukupnog zaduženja Bosanaca kod Dubrovčana. Po kredite u Dubrovnik u toku petnaestog stoljeća, osim bosanskih trgovaca dolaze vazali i poslanici bosanskih velmoža i knezovi pojedinih gradova. Donoseći tabele s brojem dužnika i sumom duga za pojedine godine, autor i sam napominje da nije vodio računa o tome da se pojedini trgovci više puta zadužuju u toku jedne godine. Tako, na primjer, samo u toku 1427. godine Radiča Ozrisaljića susrećemo kao dužnika nekih Dubrovčana više puta,⁴⁾ a sličan slučaj je i s Brailom Tezalovićem. Osim toga, u pojedinim vremenskim periodima dolazi do snažnog formiranja dubrovačkih kolonija u Bosni i Srbiji. Naročito je to karakteristično za posljednja dva vremenska razdoblja koja se spominju u knjizi. Tako su se domaći ljudi zaduživali na licu mjesta kod članova dubrovačke kolonije. Zbog toga se iz tih mjesta vrlo rijetko mogu sresti dužnici koji odlaze u Dubrovnik da se tamo zaduže.

S obzirom na to da je u kreditnoj trgovini roba igrala važnu ulogu u zaduživanjima i vraćanju duga, posebno poglavlje ove knjige posvećeno je jednoj vrsti robe koja je služila kao posrednik u kreditnoj trgovini. Autor je težište ovoga puta stavio na tekstil, kao robu koja je davana na kredit, mada ništa manje ne bi bilo interesantnije da je obrađena ruda (srebro i olovo), kao roba kojom su dužnici vraćali dug. Autor je istina o trgovini srebrom i olovom već govorio na drugom mjestu.⁵⁾ U ovom poglavlju on dosta govori o: proizvodnji, vrsti, kvalitetu, cijenama (kako domaćih tako i stranih uvoznih tkanina). Tkanine su u velikoj mjeri uticale na obim kreditnih poslova.

Vrlo malo kreditnih ugovora nam kazuje što je to dužnik dobio od vjerovnika, ali zato dobar dio priznanica govori kojom vrstom robe je dužnik podmirivao dug vjerovniku. Kad je riječ o dužnicima iz Bosne i izmirenjima dugova Dubrovčanima, najčešće se spominje olovo kao ruda kojom su vraćali dug. Osim toga dug su izmirivali i srebrom, mađa autor na strani 274 napominje da se: »sačuvalo relativno malo kreditnih ugovora,

4) Radiča Ozrisaljića u toku spomenute godine u priznanicama zaduženja nalazimo čak četiri puta kao dužnika kod nekih Dubrovčana. Sveukupna vrijednost njegovih zaduženja koje je učinio, bilo sam ili u zajednici s ortacima u toku ove godine, iznose 247 dukata i 271 perpera. Ako se tome doda njegovo prokuratorstvo Braiku Hvaoviću na sumu od 1508 dukata, onda ta cifra iznosi mnogo više. Historijski arhiv u Dubrovniku: *Debita Notarie XIV*, fol. 85', 16. I 1427, fol. 86—86', 18. I 1427, fol. 106', 5. IV 1427, HAD: *Diversa Cancellariae XLIV*, fol. 99', 16. I 1427. *Deb. Not. XIV*, fol. 87, 19. I 1427. U spomenutim dokumentima jednim dijelom se kao dužnik javlja i Brailo Tezalović.

5) I. Voje, *Argentum de glama*, Istorijski časopis XVI—XVII, Beograd 1970., 15—43. Isti, *Neka pitanja o trgovini sa bosanskim olovom u Dubrovniku*, Rad pročitan na simpozijumu »Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od praistorije do početka XX vijeka«, Zenica novembra 1973.

na osnovu kojih možemo dobiti jasnu sliku... kakvom robom je dužnik podmirio ovaj dug«.6)

No i pored svega toga, ovaj rad ima zaista veliku vrijednost, jer se ovo pitanje kreditne trgovine do sada tretiralo samo usput, i to najčešće u okviru nekih drugih tema. Ovo je prvi pokušaj obrade te problematike u cjelini, pa stoga rad zaslužuje punu pažnju. Ovaj rad u kojem je zastupljena problematika kreditne trgovine, zbog razmatranja ovog fenomena, ima velik značaj za ekonomsku istoriju, ne samo Dubrovnika nego i njegova zaleđa, posebno kad je riječ o trgovačkim odnosima sa susjednim balkanskim zemljama, pa samim tim i srednjovjekovne Bosne. I sa stanovišta društvenih previranja, ovaj rad ima veliki značaj s obzirom na to da se praćenjem trgovine može posmatrati ranokapitalističko poslovanje, u kome dolazi do izražaja akumulacija kapitala. Sa stanovišta razvijene trgovine, mogu se objasniti mnoge zamršene političke pojave i novi društveni procesi onog doba koji se javljaju kao rezultat razvoja, između ostalih, i ove privredne grane. Razvoj kreditne trgovine iz osnova je izmijenio fizionomiju, posebno srednjovjekovne bosanske privrede i njenog feudalnog društva, dajući tako indirektno obilježje svim vidovima života u njoj. Iz ovog djela se najbolje može vidjeti koliko je Dubrovčanima pošlo za rukom da učvrste svoje pozicije u privredi svog zaleđa, naročito kad je riječ o Bosni, gdje se taj uticaj u velikoj mjeri osjećao. Praćenjem kreditne trgovine se može vidjeti da se Dubrovčani javljaju kao vidan činilac u svim istorijskim događajima u svom zaleđu. Naročito to dolazi do izražaja u bosanskoj istoriji onog vremena.

Kreditnom trgovinom feudalno društvo iz dubrovačkog zaleđa ulazi sve više u robnu proizvodnju. Ova, mogli bismo ih tako označiti ekonomskakretanja, koja su bila usko povezana s političkim strujanjima, imala su vidljive reflekske i na unutrašnji društveni razvoj Bosne. Najbolje se to vidi na usponu plemstva, naročito u petnaestom stoljeću, kada se ono sve više zadržava kao povlašteni stalež. Uloga kredita u poslovanju u srednjem vijeku bila je presudna kako to kaže i sam Henri Pirenne.7) Iz samog djela se može zapaziti da je kredit bio neophodan za razvoj trgovine, tim više što je u opticaju bilo veoma malo novca. Registrovani dugovi koje autor iznosi u tabelarnim prikazima najbolje ilustruju trgovačku razmjenu Dubrovnika s balkanskim zaleđem, pa samim time i s Bosnom. Naročito je ona razvijena u prvoj polovini petnaestog stoljeća i temeljila se na zaduženosti između Dubrovčana i ljudi u njihovom zaleđu. Nadalje, registrovani dugovi,

6) Mislimo da autor nije u pravu kad ovo tvrdi. Radeći monografije o Brailu Tezaloviću i Radiću Ozrisaljiću (ova druga je u pripremi za štampu), susretali smo se s podacima koji govore da su dužnici dug izmirili olovom i srebrom. Spomenuo bih samo dva slučaja: dug koji je učinio Brajko Hvaović, trgovac iz Prače, kod Dubrovčanina Tome Bunića 1427. godine u visini od 1508 dukata, izmirio je zajedno sa svojim prokuratorima Brailom Tezalovićem i Radićem Ozrisaljićem, olovom. *Deb. Not.* XIV, fol. 87, 19. I 1427. Drugi primjer je izmirenje duga srebrom. Spomenuti Brailo Tezalović u zajednici s Radićem Ozrisaljićem napravio je dug kod Luke Sorkočevića u visini od 160 dukata i isti obećali izmiriti srebrom. *Deb. Not.* XIV, fol. 85^r, 16. I 1427. Ovo su samo neki primjeri na koje smo naišli u prznanicama na zaduženja, a takvih u knjigama zaduženja, sigurni smo ima više.

7) H. Pirenne, *Histoire économique de l'occident médiéval*, 1951., 106. (podatak preuzet od: D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 186).